

“Nihayetsiz Bir Cidal”: Antalya Gazetesinin Kurucusu Mehmet Emin ve Muarızları (1878-1928)

Evren DAYAR*

ÖZ

Bu makalede Türkiye'nin en eski taşra gazetelerinden *Antalya*'nın kurucusu Mehmet Emin'in hayat hikâyesi, kendi tarihsel bağlamı içinde, yaşadığı dönemin özellikleri ve hayatını etkilemiş gelişmeler dikkate alınarak anlatılmaya çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki'nin Antalya delegesi olan Mehmet Emin, I. Dünya Savaşı ile öldüğü 1928 yılı arasında kalan dönemde Antalya siyasetinin en önemli ve etkili isimleri arasında yer almıştır. İttihatçı kimliği nedeniyle İttihatçılara mahsus pek çok özelliği üzerinde taşımıştır. Çekişmeci ve inatçı karakteri, milliyetçiliği ve idealistliği Mehmet Emin'in yaşamı üzerinde belirleyici olmuştur.

Mehmet Emin'in hayat hikâyesini etkileyen bir diğer husus ise siyasi nüfuzunun güçlü olduğu dönemde Antalya'nın yaşadığı dönüşümdür.

I. Dünya Savaşı ile Milli Mücadele yıllarında yaşanan bu dönüşüm nedeniyle şehrin nüfus yapısı dramatik bir biçimde değişmiş, ekonomik kaynaklar sınırlanmış, servet el değiştirmiş, şehirde yeni bir müktedir sınıf ortaya çıkmıştır. Siyasi kimliğinin yanı sıra Antalya'nın yaşadığı bu dönüşüm, Mehmet Emin'in kısa hayatında pek çok muarız edinmesine, birçok çekişmenin tarafı olmasına neden olmuş, onu uzlaşmaz bir “mücadele adamı” yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Antalya gazetesi, Mehmet Emin, İtalyan işgali, yerel seçkinler, muhacirler.

* Dr. Antalya Kent Müzesi, Antalya/Türkiye
E-posta: evrendayar@gmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 13.09.2018 * Makale Kabul Tarihi: 27.11.2018

ABSTRACT

“An Endless Struggle”: The Founder of the Antalya Newspaper Mehmet Emin and His Opponents (1878-1928)

In this article, life story of Mehmet Emin, founder of Turkey's oldest provincial newspaper (Antalya), has been explained in its own historical context, by considering the characteristics of his time and developments that affect his life.

Mehmet Emin, the delegate of the Committee of Union and Progress of Antalya, was one of the most important and influential names of Antalya politics since World War I until his death in 1928. Because of the Unionist identity, he carried on many of the characteristics of the Unionists. The controversial and stubborn character, nationalism and idealism were influential on Mehmet Emin's life.

Another happening affecting Mehmet Emin's life story, was the transformation of Antalya in the period of his strong political influence in the city. Due to this transformation in World War I and National Struggle years, the population structure of the city has changed dramatically, economic resources have been limited, wealth has changed hands and a new class has emerged in the city. In addition to his political identity, this transformation in Antalya caused Mehmet Emin to make lots of enemies in his short life and made him an irreconcilable man of contend.

Keywords: Antalya, Mehmet Emin, Antalya newspaper, Italian occupation, local notables, refugees.

Giriş

Mısır kökenli Şeyh İbrahim Nurettin ile Aksekili Fatma Hanım'ın tek oğlu Mehmet Emin 1878'de Antalya Bâlibey Mahallesi'nde doğdu. 1897'de Antalya İdadisinden mezun oldu ve tahsilini sürdürmek için İstanbul'a gitti. Ne var ki başkente geldikten hemen sonra askere alınmış, bu nedenle İstanbul'daki öğrencilik günleri çok kısa sürmüştü. Askerliğinin ilk yılını Selanik'te geçiren Emin, oğlu Nurettin'in iddiasına göre burada Jön Türklere katılmış ve Talat Paşa ile tanışmıştı. Daha sonra Selanik'ten Edirne'ye geçmiş ve gelecekte kayınpederi olacak Binbaşı Mazlum Bey'in refakatine girmişti.

Emin'in Binbaşı Mazlum'a refakati Isparta ve Akseki'de de devam etti. Akseki Redif Taburu'nda görevli bulunduğu dönemde Binbaşı Mazlum'un hastalanıp ölmesinden sonra Antalya'ya döndü. 1901'de askerlikten istifa etti ve tapu kaleminde kâtip olarak çalışmaya başladı. Memuriyete başladığı bu tarihte Binbaşı Mazlum'un yetim kalan kızı Şahende Hanım'la evlendi (Nurettin Adıson'un Notları, s. 18).

I. Dünya Savaşı döneminde İdare Meclisi azası ve İttihat ve Terakki'nin Antalya'daki mesul kâtabi olan Emin, Milli Mücadele Dönemi'nde Antalya'yı işgal eden İtalyanlar tarafından Rodos'a sürüldü. Sürgün günlerinden sonra gazetesini çıkarmak için hazırlıklara girişti ve ilk sayısı 8 Eylül 1922'de yayımlanan *Antalya* gazetesinin hem idarecisi hem yazarı oldu.¹ Ne var ki gazetesini neşretmeye başladıktan altı yıl sonra, 1 Haziran 1928'de tedavi gördüğü İstanbul'da henüz elli yaşındayken öldü.

Emin'in bu kısa hayat serüveni, sadece Türkiye'nin en köklü taşra gazetelerinden birinin kurucusu olduğu için değil, bu kısa hayatın her safhası 20. yüzyılın başlarında Antalya'da yerel siyasi hayatın belli başlı dönüm noktalarına tanıklık yaptığı ve Emin bu çekişmecî siyasi hayatın önde gelen aktörlerinden biri olduğu için de önemlidir. Emin'in hayat serüveni söz konusu olduğunda hiçbir kavram 1950'lerde onun adını efsaneleştiren dostlarının bu serüveni tanımlamak için kullandıkları “cidal” kavramı kadar açıklayıcı olmamıştır. Dostları için Emin, daima düşman edinmiş inatçı bir “mücadele adamı”dır. Bu nedenle o, taşrada bir basın girişimcisi olduğu kadar, kısa hayatına birçok hasım sığdırmış ve hasımlarıyla kavga etmekten hiç çekinmemiş bir siyasetçi olmuştur.

Bugünden bakıldığında bu çekişme kültürünün nedenleri sorulabilir veya Emin'in hayatını tutkulu bir mücadele adamı olarak yaşaması şaşırtıcı bulunabilir. Ne var ki 20. yüzyılın başlarında Antalya'daki yerel siyasi hayatın özellikleri düşünüldüğünde bu kültürün varlığı da Emin'in bu denli çok

hasım edinmesi de şaşırtıcı değildir. “İhtilas” ve “iltimas” iddialarının sık sık karşılıklı olarak dile getirildiği; hasımların birbirini “fitne” ve “fesatçılıkla” itham ederek ahlaki olarak itibarsızlaştırdığı bu acımasız çatışma kültürü, alelade siyasal tartışmalara bile hemen her defasında gerçek anlaşmazlık nedenlerinin çok ötesinde bir önem kazandırmış, taraflar arasındaki her anlaşmazlığı şiddetli bir “ihtiras meselesi”ne dönüştürmüştür. Emin’in adını ilk defa tarih sahnesine taşıyan da muarızlarının fail, kendisinin ise mağduru olduğunu iddia ettiği bir “ihtilas ve ihtiras meselesi” olmuştur.

İlk Kavga: Bir İhtilas ve İltimas Meselesi

Askerliğini yaptıktan sonra Antalya’ya gelen Emin, tapu kaleminde kâtip olarak çalışmaya başlamıştı. Ne var ki bir süre sonra adı bir ihtilas meselesine bulaşmış ve kendisi için olumsuz sonuçlanacak bir çatışmanın tarafı olmuştu. Emin’i bir hayli meşgul eden bu ihtilas meselesi, 1909’un hemen başlarında zimmetlerine para geçirdikleri iddiasıyla Antalya Tapu Tahsildarı Ahmet Hakkı ile Defter-i Hakânî Memuru Kadri’yi ihbar etmesiyle başlamıştır. Meselenin giderek daha karmaşık bir hâl almasına ve nihayet Emin’in aleyhinde sonuçlanmasına neden olan süreç ise ihtilasla itham edilen Ahmet Hakkı’nın 1 Mart 1909 tarihinde Defter-i Hakânî Nezaretine ilettiği ve hesabının incelenmesini talep ettiği bir telgraf olur (BOA. BEO. 3502-262604). Ahmet Hakkı’nın Emin’in ihbarına karşılık verdiği bu talebi kısa süre içinde olumlu karşılanmış, Emin’in ihbarı aleyhine sonuçlanarak görevinden uzaklaştırılmasına sebep olmuştur.

Hiç beklemediği bir sonuçla karşılaşan Emin 23 Mayıs’ta Defter-i Hakânî Nezaretine gönderdiği telgrafta Antalya Tapu Tahsildarı’nın hırsızlığını ihbar ettiği için işten el çektirildiğini dile getirmiştir (BOA. BEO. 3568-267575). 6 Haziran 1909’da Mebusan Meclisi Başkanlığına gönderdiği telgrafta ise Antalya Tapu Tahsildarı ile Defter-i Hakânî Memuru’nun hırsızlığını açığa çıkardığını ve bu nedenle hakkında iftirada bulunduğu ifade etmiş, “hakikatin anlaşılması için” güvenilir bir müfettişin Antalya’ya gönderilmesini istirham etmiştir (BOA. DH. MKT. 2844-96). Ne var ki meselenin lehine sonuçlanması Emin’in beklediğinden çok daha uzun sürmüştür. Gerek davanın uzun sürmesi gerekse de dava süresince işten el çektirilmiş olması –daha sonra dostlarının iddia edeceğinin aksine– Emin’in bu tarihte İttihat ve Terakki ile ilişkili nüfuz sahibi biri olmadığına delil kabul edilebilir.² Gerçekten de Emin 15 Temmuz 1911’de bile görevine iade edilmemiş, bu tarihte kaleme aldığı bir dilekçede, umutsuzca, mağduriyetinden yakınmıştır (BOA. ŞD. 79-44).

Emin’in hiç de kısa sürmeyen bu ilk cidalinin, gelecekte hasımlarıyla arasındaki ilişkileri etkileyen, onun mücadeleci karakterini belirleyen etkenler arasında yer almış olması ihtimal dâhilindedir. Öte yandan, bu ihtilal ve iltimas meselesi Antalya’da yerel siyasi kültürün nitelikleri hakkında ilk elden bir kanı oluşturmaya da imkân verir. Buna benzer ithamlar Cumhuriyet’in ilk yıllarında da Emin’in yerli hasımlarıyla giriştiği mücadelenin değişmeyen temaları arasında yer almıştır. Başka bir ifadeyle, Emin’in tarihi şahsiyeti bir ihtilal ve iltimas meselesi nedeniyle doğmuş, bu mesele onun peşini hiç bırakmamıştır.

İttihat ve Terakki Delegatesi ve İdare Meclisi Azası Emin

1911-1914 arasındaki dönem söz konusu olduğunda Emin’in hayatına ilişkin hiçbir bilgimiz bulunmamaktadır. Bu dönemin sonuna doğru onun adını karşımıza çıkaran belgeler ise – bunlar Emin’in idareci kimliğine ilişkin en erken tarihli kayıtlardır– bir dizi kefalet sözleşmesidir. Bu sözleşmelere 1914’te, yani ihtilal ve iltimas meselesi nedeniyle adının anılmasından beş sene sonra tesadüf edilir. Örneğin 5 Ağustos 1914 tarihli bir kefalet sözleşmesinde Emin’in “donanma kâtibi” olduğu vurgulanmıştır (AŞS. 66/138). 23 Nisan 1915 tarihli sözleşmede ise adı “Antalya’da Elmalı Mahallesi’nde mukim meclis-i idare azalarından Mehmet Emin ibn-i Şeyh İbrahim” olarak geçer (AŞS. 66/193).

Emin’in adının geçtiği bu kefalet sözleşmeleri birkaç açıdan dikkat çekicidir. İlk olarak, bu sözleşmeler Emin’in 1915’te idare meclisi azası olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak bir şekilde ortaya koyar. Başka bir ifadeyle, 15 Temmuz 1911’de memuriyetine dönmesine dahi izin verilmeyen Emin, aradan geçen birkaç sene zarfında siyasi nüfuzunu arttırmış ve idare meclisi azası olmuştur.

Kefalet sözleşmelerinin esas dikkat çeken tarafı ise sözleşmelerin taraflarının, Emin’in daha sonraki senelerde siyaseten aynı safta yer alacağı, *Antalya* gazetesini birlikte kuracağı ortakları olmalarıdır: Edipzade Ahmet, İbrişimzade Mehmet Sadık, Yusuf Cemal ve Aksekili Hoca Rasih (AŞS. 66/178, 179, 188, 189).

Burada sorulması gereken soru şudur: Emin’e 1915’te kefil olan ya da Emin’in kefil olduğu bu isimleri bir araya getiren, hatta gelecekte onları siyasi bir ülkü etrafında birleştiren sebepler nelerdir?

Bu isimleri farklı kılan ilk şey, hiçbirinin 19. yüzyıl Antalya’sının siyasi ve ticari hayatına yön veren, esas olarak kereste ve zahire ticaretinin sağladığı

imkânlardan faydalanarak güçlenen eşraf hanelerine mensup olmamalarıdır. Sözgelimi Edipzade Ahmet Efendi evkaf memurudur; ayrıca İttihat ve Terakki Antalya mebusu Moravi Münir Bey'in kız kardeşi Fitnat Hanım'ın eşidir (BOA. DH. SAİD. 166-375). Antalya Belediyesinin önce başkâtipliğini daha sonra sandık eminliğini yapan İbrişimzade Mehmet Sadık bir esnaf çocuğudur (BOA. DH. SAİD. 128-209). Önce müdde-i umumi muavini daha sonra serbest avukat olarak çalışan Yusuf Cemal küçük bir tüccarın, Sabri Ağa'nın oğludur (BOA. DH. SAİD. 195-222). 1914-1920 arasında liva daimi encümen azası olan Hoca Rasih ise aslen Aksekili bir müderristir (Çoker 1980: 105).

Şüphesiz bu ilişki ağı nedensiz oluşmamıştır. Her şeyden önce I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce şehrin birbirine hasım iki muktediri, Kereste Tüccarı Ömer Lütfi Efendi Lülü ile Zahire Tüccarı Moravi Münir Bey ölmüş, savaşın başlaması ticari faaliyetleri olumsuz etkilemiş (Daily Consular and Trade Reports 30 September 1915: 11), koşullar, kereste ve zahire ticaretiyle uğraşan eşrafın güç kaybetmesine neden olmuştur.³ Ayrıca, 20. yüzyılın başlarında Antalya'ya gelen Girit göçmenlerinin şehirde artan nüfusları ve nihayet savaş yıllarında yaşanan Rum tehirci de yeni bir muktedir sınıfın ortaya çıkması için uygun koşulları yaratmıştır. Bunun sonucunda, sadece kefilleri ve ortakları değil, Emin'e 1920'li yıllarda hasım olacak kişiler de esas olarak bu sınıfın içinden çıkmıştır.⁴

Öte yandan, I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar hiçbir belge Emin ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiye doğrudan tanıklık yapmamaktadır. Emin'in İttihat ve Terakki ile ilişkisini ortaya koyan en erken tarihli belge ise dönemin Antalya Mutasarrıfı Firuzan tarafından kaleme alınan 7 Şubat 1919 tarihli bir şifre telgraftır. Firuzan, Mondros Mütarekesi'nden altı ay kadar önce – muhtemelen 1918 baharında– İttihat ve Terakki'deki görevinden ayrılan Emin'le ilgili şunları söylemiştir:

Vaktiyle burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsil eden Meclis-i Umumi azasından Emin Efendi vardı. Vürudumdan çok zaman evvel tayin edildiği işe-i umumiye mesullüğünde dahi müstahdem bulunurdu. Mumailayhin umur-ı hükümete her türlü müdahalesi bertaraf edilmekle beraber, şimdiye kadar bu vazifeye karşı elde hükümetin nokta-i nazarına işaret eden bir tebliğ bulunmadığına binaen bu vazifeye devamına beis görülüyordu (BOA. DH. ŞFR. 614-29).

Firuzan'a göre Emin, hükümet işlerine müdahale etmeye devam edince derhal bu vazifesinden çektirilmiştir. Zaten kısa bir süre sonra da İtalyanlar tarafından Rodos'a sürgüne gönderilecektir.

Emin'in *Antalya* gazetesinin kurulduğu döneme kadar olan hayatına ilişkin bilgiler bunlardan ibarettir. Bu bilgi kırıntıları, I. Dünya Savaşı yıllarında Emin'in önemli idari görevlerde bulunduğu, İttihat ve Terakki'nin Antalya'daki önemli isimleri arasında yer aldığına tanıklık yapar. İaşe-i umumiye mesullüğü gibi hassas bir görevde bulunmuş olması dahi, onun İttihat ve Terakki'nin taşra teşkilatı içindeki yerine kanıttır.⁵ Hoca Rasih de bir defasında İttihat ve Terakki'nin Emin'i çok tuttuğunu, onun da ölümüne kadar İttihat ve Terakki akidesine bağlı kaldığını yazmıştır (Yeşil Antalya, 3 Haziran 1947). Ne var ki Emin ile İttihat ve Terakki arasındaki bu ilişki, büyük ihtimalle, I. Dünya Savaşı yıllarında kurulmuştur.

Kaynakların bu derece sınırlı olması Emin'in biyografi inşasını güçleştirir. Ancak, hayatına ilişkin günümüze ulaşanlar çok eksik olsa da, Emin'in Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalyanlar tarafından Rodos'a sürüldüğü doğrudur ve birçok mesai arkadaşı için Emin'in İtalyanlarla mücadelesi hayatının ikinci cidal safhasını oluşturur. Ahbablarına göre Emin bütün bu dönem boyunca bir kere daha tavizsiz bir “mücadele adamı” olmuştur.

Emin ve İtalyan İşgali

İtalyanlar Trablusgarp, On İki Ada ve Rodos'u işgal ettikten sonra Antalya ve çevresiyle ilgilenmeye başlamışlardı. 31 Mayıs 1913'te Agostini Ferrante'nin konsolos olarak atanmasıyla birlikte İtalyanların Antalya'daki faaliyetleri daha da artmıştı. 1913 Ağustos'unda Konsolos Ferrante bir sonraki eğitim döneminde elli iki öğrencinin eğitim göreceği bir mektep ile hastane açılması için çalışmalarına başlamıştı. Fakat kısa süre sonra hastanenin başka bir mekâna taşınması için girişimlerde bulunmuş, böylece Cumhuriyet'in ilk birkaç yılında da mevcudiyetini devam ettiren ve birçok tartışmaya neden olan İtalyan Mektebi ile İtalyan Hastanesi faaliyete geçmişti (Petricioli 1983: 52, 302). Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın başlaması İtalyanların Antalya ve çevresindeki faaliyetlerini kesintiye uğratmış, konsolosluk faaliyetlerini sonlandırmıştı. Bu arada Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla aradığı fırsatı bulan Emin, İtalyanlara ait mektep ve hastanenin eşyalarını müsadere etmişti (Adison 2010: 50).⁶

İtalyanların Antalya'ya ilgisini tekrar canlandıran I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri arasında imzalanan ve Antalya'yı İtalyanlara bırakan gizli antlaşmalar olmuştu. Bu nedenle, I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte İtalyanların Antalya'daki faaliyetleri artmıştı. 4 Mart 1919'da konsolosluk, hastane ve mektep açılmış (Çelebi 2002: 62), 12 Mart'ta Rum mahallesinde büyük bir İtalyan mağazası faaliyete geçmişti. İtalyanlar 22 Mart 1919'da asayişsizliği gerekçe göstererek karaya üç yüz asker çıkarmışlar, 28 Mart 1919'da da şehri resmen işgal etmişlerdi (Erten 2007: 16).

İşgale yönelik ilk tepki, protesto şeklinde gerçekleşmişti. Emin'in yanı sıra Müftü Ahmet Hamdi, İbrişimzade Mustafa, Hoca Rasih, Hüseyin Hüsnü, Mehmet Cemal ve Civelekzade İzzet'in imzaladığı protesto metninde; şehrin altı asırdır Türklere ait olduğu, nüfusun % 99'unun Türklere ait olduğu ve işgal kararının Wilson ilkeleriyle uyuşmadığı vurgulanmıştı (Korkmaz 2015: 214). Ancak protesto girişiminin üzerinden birkaç gün geçmeden İtalyanlar, kendilerine yönelik muhalefetin sorumlusu tuttukları Emin ve Giritli Zeki'yi Rodos'a sürgüne göndermişti.

Dönemin Mutasarrıf Vekili Talat Bey'e göre Emin'in Rodos'a sürülmesinin en önemli nedeni, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İtalyanlara ait mektep ve hastane mallarının müsadere edilmesiydi.⁷ Bununla beraber sürgün kararının alınmasının ardında yatan nedenler oldukça karmaşıktır ve bu kararın kimler tarafından alındığı sorusu bugün dahi tam olarak yanıtlanmamış değildir. Örneğin Gazeteci Daniş Remzi Korok, sürgün kararının İtalyan Konsolosu tarafından uygulandığını ve Mutasarrıf Vekili'nin İtalyanlar tarafından oyuna getirildiğini iddia eder. Korok'a göre Emin'in Rodos'a gönderilmesinde Talat Bey'in çok az kabahati vardır. Hatta Mutasarrıf Vekili, Emin ve Giritli Zeki'yi İç Anadolu'ya kaçmaları hususunda teşvik etmiştir (Yeni Sabah, 20 Mart 1941, 3 Nisan 1941, 7 Nisan 1941).

Mazlum Adıson sürgünün en önemli sorumlusu olarak Talat Bey'i görür. Ona göre "Talat haini", babasının Rodos'a sürülmesinin tek sorumlusudur ve Emin'i İtalyanların eline Mutasarrıf Vekili teslim etmiştir. Mazlum Adıson bu iddiasının delili olarak babasının tanıklığını gösterir (2010: 91-93). Buna benzer bir iddiayı Dr. Ferruh Niyazi de dile getirmiş, bu hadisenin ardında Hürriyet ve İtilaf destekçilerinin olabileceğine işaret etmiştir. Ona göre, "zafiyetleri ve basiretsizliği" nedeniyle Talat Bey'in mevcudiyeti, Antalya'da İtalyan işgaline kucak açan bir idarenin varlığını sonuçlamıştır (Şelale, 21 Nisan 1959). İşgal yıllarında Antalya'da bulunan Albay Şefik Aker de buna benzer bir iddia dile getirmiştir. Şefik Bey'e göre Mutasarrıf Vekili, Emin ve Giritli Zeki'yi hileyle hükümet binasına çağırarak İtalyan askerlerine teslim etmiştir (2006: 16).

Mutasarrıf Vekili Talat Bey ise bütün bu iddiaları reddetmiş, sürgün kararının alındığı 2 Nisan 1919'da nezarete telgraf çekerek ilgilileri durumdan haberdar ettiğini, sürgünü engellemek ya da sürgün yerini değiştirmek için elinden gelen her şeyi yaptığını, fakat çabalarının sonuçsuz kaldığını öne sürmüştü (BOA. DH. ŞFR. 624-90). Bir diğer telgrafında Emin ve Giritli Zeki'nin neden sürgüne gönderildiklerine değinmiş, sürgünün bazı memurlar ve "ahali-yi mahalliye" tarafından teşvik edildiğini iddia etmişti. Ona göre Emin ve Giritli Zeki seferberlikten önce İtalyanlar aleyhinde şiddetli propaganda

yapmış ve seferberlikte İtalyan Konsoloshanesine ait eşyanın müsaderesinde Emin bizzat yer almıştı. Bu, sürgünün en önemli nedeniydi (BOA. HR. SYS. 2558-1, lef. 18). Talat Bey’e göre sürgünün –Konsolos Vekili Ferrante’nin kendisine ifade ettiği– bir diğer nedeni de Emin ve Giritli Zeki’nin İttihat ve Terakki ile ilişkili olmalarıydı.⁸

Celal Bayar’ın hatıraları ise sürgün meselesine farklı bir boyut kazandırır. Celal Bayar, “Antalya’nın maruf İttihatçıları”ndan Emin ve Giritli Zeki’nin İstanbul’da Divan-ı Harp’te yargılanmak istendiğini ve İstanbul Hükümeti’nin İtalyanları da bu işe karıştırdıklarını yazar. Bayar’a göre Emin, Giritli Zeki’yle birlikte İtalyanlar tarafından İstanbul’a getirilecek ve Divan-ı Harp’te yargılanacaktır. Ne var ki Yunanistan’ın İzmir’i işgal etmesi İtalyanları tutsaklarını İstanbul’a götürme fikrinden vazgeçirmiştir (1997: 64). Bu iddiayı teyit edecek bir başka tanık Mutasarrıf Cemal’in Dâhiliye Nezaretine ilettiği 11 Mayıs 1919 tarihli şifre telgraftır. Bu telgrafta Emin’in İzmir’de serbest bırakıldığı ve Antalya’ya dönmesine İtalyan mümessilinin de muvaffakiyet verdiği yazılmış, bir an önce İzmir’den celbi istenmiştir (BOA. ŞFR. 629-57). Son olarak, Emin’in büyük oğlu Nurettin Adison da buna benzer şeyler söylemiş, Mütareke senelerinde babasının bir taraftan İstanbul Hükümeti tarafından Malta’ya sürülmek üzere tevkif edilmek istendiğini, diğer taraftan “vatanperverlik suçu” ile İtalyanlar tarafından Rodos’a hapsedildiğini iddia etmiştir (Antalya, 1 Haziran 1952).

Emin ve Giritli Zeki’nin Rodos’taki sürgün günleriyle ilgili en ayrıntılı bilgileri Mazlum Adison’un hatıraları verir. O, babası ve Giritli Zeki’nin hem Antalya’dan ayrılışlarını hem de Rodos’taki günlerini şu şekilde tasvir etmiştir: Sürgünün ilk birkaç günü pek çok şey belirsizdir. Her şeyden önce ne Emin ne de Giritli Zeki sürgün yerini bilmektedir. Üstelik Emin bu sürgüne oldukça hazırlıksız yakalanmıştır, cebinde sadece on lirası vardır. Fakat kısa süre içinde koşullar değişir ve Rodos’a sürgün edildikleri anlaşılır. Üstelik Rodos’ta tutuldukları bina Müslüman Mektebidir ve burada “Rodoslu Müslümanların büyük desteğine mazhar olurlar.” Hatta onlar aracılığıyla Antalya ile mektuplaşmaları bile mümkün olur. İtalyanlar ise Antalya’dan gelen bu mektup ve gazetelere müdahale etmezler (2010: 119-120).

Bu tutsaklık ne kadar sürmüştür? Bu konuda da kesin bir gün sayısı vermek güçtür. Ancak Aydın vilayetinin Dâhiliye Nezaretine çektiği 22 Nisan 1919 tarihli bir telgrafta Emin ve Giritli Zeki’nin İtalyanlar tarafından Rodos’tan İzmir’e getirilerek serbest bırakıldıkları ifade edilmektedir (BOA. HR. SYS. 2558-1, lef. 31). Sürgün kararı 2 Nisan’da uygulandığına göre Emin ve Giritli Zeki Rodos’ta yirmi gün kadar tutulmuş olmalıdır.

İzmir'e çıktıktan sonra Emin, Aydın vilayeti aracılığıyla Antalya'ya dönmesine karşı çıkılmamasını talep eder. Fakat salıverilmelerinin ilk günlerinde İtalyanlar Emin ve Giritli Zeki'nin Antalya'ya dönmelerine pek olumlu yaklaşmamıştır (BOA. HR. SYS. 2558-1, lef. 51). Mazlum Adıson da bu talebin olumlu karşılanmadığını ve babasının İzmir'den Burdur'a gelerek bir süre orada kaldığını yazar. Bu dönemde İtalyanların nezareti altında olan Burdur'da Emin şehrin ileri gelenleri tarafından himaye edilmiş, hamileri onun Antalya ile irtibatını kurmuştur. Bir diğer Rodos sürgünü Giritli Zeki ise İzmir'e salıverildikleri gün –Emin'e bir miktar borç para verdikten sonra– doğrudan İstanbul'un yolunu tutmuştur (2010: 112).

Başlarda Antalya'ya dönmesine müsaade edilmeyen Emin, Antalya Mutasarrıflığından gelen 4 Ekim 1919 tarihli bir telgrafla memleketine dönmesine izin verildiğini öğrenir ve Burdur'daki İtalyan Kumandanlığına müracaat ettikten sonra yola çıkar (Adıson 2010: 173). Öte yandan, Emin'in Antalya'ya geldiği Ekim 1919'da şehirde koşullar bütünüyle değişmiş, Yunan ordusunun İzmir'i işgal etmesinden sonra İtalyanlar ve Türkler arasındaki ilişki yeni bir çehre almıştır. Bu dönemde İtalyanlar, Ege'yi işgal eden Yunanlılara karşı Türklerin "gizli müttefiki" olurlar. Refet Bele'nin Antalya'ya gelip İtalyan işgal kuvvetleri komutanı Ciano Alessandro ile görüşmesi –ki bu görüşmeden hemen sonra Antalya'da bulunan silah ve cephaneler Ege'deki Kuvâ-yi Milliye birliklerine taşınmıştır– bu döneme rastlar (Goloğlu 2010: 73).

Yine bu dönemde İzmirli Gazeteci Haydar Rüştü Antalya'ya gelmiş ve gazetesini İtalyanların itirazı olmaksızın yayımlamaya başlamıştır (Arıkan 1991: 15-16).⁹ Mazlum Adıson bu yeni dönemi "İtalyan işgalini hemen hemen unutmuş gibiydik. Gözümüzün önünde dolaşan yabancı bir hükümetin askeri olmaktan başka bir halleri yoktu" sözleriyle anlatır (2010: 172). I. Dünya Savaşı yıllarında Antalya'da bulunan, işgal döneminde de şehri ziyaret eden Ahmet Hamdi Tanpınar ise *Huzur* romanında bu dönemi şu şekilde tasvir eder:

Arsız İtalyan neferleri işsizlikten kapının önündeki çocuklarla saatlerce oynuyorlar, "caromio" diye diye onları çağırıyorlar. Fırınlara, ev hanımlarının yaptıkları börek, baklava tepşilerini taşıyorlar. Biraz arsızlık edip de azarlandıkları zamanlarda pek mahcup olmuş gibi başlarını eğiyorlar ve arka sokaktan dolaşıp gelmek için sırta sırta uzaklaşıyorlardı (2004: 30).

Bu koşullarda memleketine dönen Emin, İtalyan Cite de Cerba vapur şirketlerinin Antalya acentesi olur. Bu acentelikle ilgili olarak Mazlum Adıson, babasının bu hareketine o zamanlar pek bir mana veremediğini, fakat çok geçmeden bu meselenin de “bir vatan işi” olduğunu öğrendiğini yazmıştır (Antalya, 6 Haziran 1957).¹⁰ Hatta Mazlum Adıson’a göre babası Emin, bu suretle Mustafa Kemal’in bir nevi “levazım ve mühimmat umum müdürü” olmuştur:

Babam, Mustafa Kemal’in bir nevi levazım ve mühimmat umum müdürü olmuştu. Arzu edilen yere arzu edilen şeyi gönderiyormuş. Acenteliği de bu sebeple yapıyormuş. Büyük gemileri olduğunu bilahare İstanbul’da gördüğüm Cerba Kumpanyası’nın küçük vapurları geliyor ve sahillerimizde her yere uğruyordu ki babamın da işine bu yarıyormuş. Geminin kaptanı Niko elde edilmiş, İtalyan işgali altında bulunan Kuşadası, Fethiye ve Marmaris’e asker ve silah gönderiliyormuş. Top bile gönderilmiş (2010:184).¹¹

İzmir’in işgalinden önce Emin’le birlikte Rodos’a sürgüne gönderilen Giritli Zeki ise Loyd Triestiano vapur şirketinin acenteliğine getirilmiştir. Mazlum Adıson, bu tarihlerde Loyd Triestiano vapurlarının Antalya’ya sadece savaş malzemeleri getirdiğini yazar. Anlaşılan, Emin ve Giritli Zeki’nin acentelikleri ticari bir ilişkinin çok ötesindedir (2010: 183).¹²

İtalyan işgali altındaki Antalya’da bu dönemde askerlik dairesi de kurulmuş ve *Antalya* gazetesinin ortaklarından Emin’in kayınbiraderi Yüzbaşı Enver, Elmalı ve Korkuteli’deki bu dairelerin sorumluluğunu üstlenmiştir. Artık Antalya’da açıkça asker toplanmakta ve Batı Cephesi’ne sevk edilmektedir. Enver, eşkiya Ayvasallı Ahmet, Halit Zeybek ve Ali Çavuş’u ikna ederek onları Korkuteli’ne indirmiş, eşkiya vasıtasıyla asayışı temin etmiştir. Bu dönemde Emin’in evi; Ellibeşzade Mehmet Ali, Avukat Yusuf Cemal ve Yüzbaşı Enver gibi Antalyalıların bir araya geldiği, sık sık gizli toplantıların yapıldığı bir mekâna dönüşmüştür (Adıson 2010: 181).

Emin, *Antalya* Gazetesi ve Muarızları: İşgalden Sonra Yerel Seçkinler Arasındaki Çekişmeler

İşgalin fiili olarak bittiği 5 Temmuz 1921’den sonra Emin Meclis-i Umumi azalığından istifa ederek serbest ticarete atılır. Ancak ticaretin “kendi duygularına merhem olmadığını anlaması” uzun sürmez. Bu sebeple evini rehine koyarak matbaa satın almaya ve günlük bir gazete çıkarmaya karar verir.

İddiaya göre, Hüseyin Cahit'in İngilizler tarafından Malta'ya sürülmesinden sonra açıkta kalan Tanin Matbaası'nı satın alarak İstanbul'dan Antalya'ya getirir (Antalya, 9 Eylül 1963). Antalya Muhasebe-i Hususiyye Müdürü Muharrem Önal'ın ifadesiyle, bu suretle *Antalya* gazetesi "ruhta ve fikirde *Tanin*'in tanınan sesi olacaktır" (Antalya, 8 Eylül 1974).

Ne var ki *Antalya* gazetesinin ilk sayıları güçlkle basılabilmiş, gazetenin tüm yükü Emin'in omuzlarına binmiştir. Fakat Emin ortakları teker teker onu terk ettiklerinde bile gazetesini neşretmekten vazgeçmemiş, gazetesinin idaresini tek başına üstlenmiştir. Hatta vefatı nedeniyle yayımlanan kısa hatıralara itibar edecek olursak, gazetesine olan düşkünlüğü nedeniyle Mustafa Kemal'in kendisine teklif ettiği mebusluğu hiç düşünmeden reddetmiştir (Antalya, 9 Eylül 1961).

Emin'in kendisine önerilen vekillik teklifini reddettiğini başka kaynaklar da doğrular. Muharrem Önal, bu teklifin Emin'in mali durumunun iyice bozulduğu, Antalya Matbaası'nın maddi yükleriyle boğuştuğu bir zamana rastladığını söylemiştir. Ancak "Antalya'dan ayrılması memleketine hizmet için kurduğu matbaa ve gazetenin devamını tehlikeye düşüreceği için" bu teklifi reddetmiş, gazetecilik mesleğinden hiç ayrılmamıştır (Yeşil Antalya, 3 Haziran 1947). Buna rağmen, gazetesinde kendi imzasıyla çok az makale yayımlamıştır. Bunun muhtemel nedeni ise esas olarak gazetenin idari işleriyle ilgilenmiş olmasıdır. Kendi imzasıyla neşrettiği çok az makalede de muarızlarını hedef almış, bütün bu dönem boyunca, hem gazetesinin maddi sorunlarıyla uğraşan bir idareci hem de gazetesini etkili bir silah olarak kullanan bir mücadeleci kimliğine bürünmüştür. Gerçekten de Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden dönemde Emin'in muarızlarıyla mücadelesindeki en büyük destekçisi gazetesi olurken, bu dönem hayatının üçüncü cidal safhasını oluşturmuştur.

Emin ve Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Siyasi hayatı boyunca Emin sadece İtalyanlarla değil, belki de onlardan çok daha fazla yerli muarızlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Mazlum Adison ve Gazeteci Daniş Korok, Emin'in İtalyanlarla mücadelesini hikâye ederlerken o denli abartılı bir üslup kullanmışlardı ki, bu tutum çoğu zaman Emin'in yerli muarızlarıyla mücadelesinin dikkatlerden kaçmasına¹³ neden olmuştur. Oysa onların sayısı az olmadığı gibi, siyasi ve idari hayatının ilk günlerinden itibaren –ama esas olarak İtalyan işgalinin bitmesinden sonra– onlarla mücadelesi Emin'in hayatının en önemli cidal safhasını oluşturur. Hatta Mutasarrıf Vekili Talat Bey'e göre Rodos'a sürülmesinin en önemli

nedeni de muarızlarının Emin aleyhindeki faaliyetleri ve İtalyanları onun aleyhine kışkırtmalarınıdır. Talat Bey’in bu iddiası, Emin’in 1920’lerdeki muarızları düşünüldüğünde inandırıcı görünür. Ancak Talat Bey şu hususu atlamıştır: 1920’lerdeki muarızlarının neredeyse tümü, Emin’in eski ahbabları arasından çıkmıştır.

Milli Mücadele yıllarından sonra Emin’in ilk muarızı, kendisiyle birlikte İtalyan işgalini protesto edenlerden Müftü Ahmet Hamdi Efendi olur. Emin ve Ahmet Hamdi arasındaki bu çekişmenin önemi Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı dönemde –başka bir ifadeyle Emin İttihat ve Terakki Fırkası’ndan istifa ettiğinde– Ahmet Hamdi’nin Antalya siyasetinin en güçlü temsilcileri arasında yer almasıdır. “Antalya Tarihi”nin müellifi Süleyman Fikri Erten, Ahmet Hamdi’nin, tıpkı Emin ve Giritli Zeki gibi İtalyanlar tarafından Rodos’a sürülmek istendiğini, ancak şehrin ruhani reisine yönelik böyle bir muamelenin halk üzerinde olumsuz etkisi olacağı düşünüldüğünden bundan vazgeçildiğini yazmıştır (2007: 24). Bu şekilde sürgün edilmekten kurtulan Ahmet Hamdi İtalyan işgalini protesto eden ilk kişiler arasında yer almış, Antalya Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinin reisliğine getirilmiş (BOA. DH. İ. UM. 11-6, 9-41), Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyetinin kurucusu ve reisi olmuş, 1922’deki seçimlerde ise Meclis-i Umumi azası seçilmiştir (Antalya, 27 Teşrin-i Sani 1338). İşte, Emin’in bu dönemde *Antalya* gazetesi aracılığıyla taraf olduğu bu kavgasının muhatabı da, esas olarak Müftü Ahmet Hamdi olmak üzere, birkaç istisna haricinde Antalya Müdafaa-i Hukuk Heyeti’nde yer alan diğer isimlerdir: Ahmet Hamdi Efendi’nin hocası ve eski müftü Yusuf Talat, Ahmet Hamdi, Giritli Remzi (Büyüközer), Hacı Hatip Osman, Belediye Reisi Moralızade Tosunun Hakkı ve Abdizade Hüseyin.

Emin ve Ahmet Hamdi arasındaki tartışma, ilk olarak, *Antalya* gazetesinde yayımlanan ve Hilal-i Ahmer ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ilişkin bazı ihtilas ithamlarının dile getirildiği bir dizi makale nedeniyle başlar. Gazetenin iddiasına göre Hilal-i Ahmer’e ait paralar usulsüz olarak Müdafaa-i Hukuk’a aktarılmış, bu iddia ve dedikodular nedeniyle Antalya’ya bir müfettiş gelmiştir. Ne var ki müfettişin tahkikatı gazetenin ihtilas iddialarını doğrulamayacaktır. Müdafaa-i Hukuk’un en faal azaları arasında yer almış Giritli Remzi de Emin ve gazetesinin iddialarının “iğrenç bir suikast ve iftira” olduğunu iddia etmiştir.¹³ *Antalya* gazetesi ve Emin’in ihtilas olarak nitelediği bu mesele, Giritli Remzi’ye göre Batı Cephesi’ne Antalya’nın yapmış olduğu bir katkıdır. Giritli Remzi, Hilal-i Ahmer Cemiyetinden Müdafaa-i Hukuk’a intikal eden parayla cephe için her türlü erzakın temin edildiğini yazar. Nihayet bir miktar ilaç da tedarik edilerek İtalyanlardan alınan bir kamyonla yola çıkmıştır:

Fakat fesatçılığı meslek edinmiş bazı kimseler tarafından yapılan jurnaller üzerine bir hafta geçmeden Hilal-i Ahmer'den bir müfettiş geldi. Heyetimiz, Hilal-i Ahmer'in parasını yerine sarf etmedi ithamı ile mesul tutulmak isteniyordu. Çok müteessir olmuştuk. Senelerce işimizi bırakıp çalışmış, sonra da itham altında kalmış idik. Müfettişe vaziyeti izah ettikten sonra o an itibari ile istifa ettik. Müfettiş de gitmiş Mutasarrıf Hilmi Uran'a müracaat etmiş, Hilmi Bey de "git onların gönlünü al, işlerine devam etsinler, çünkü onlardan başka çalışacak adam yoktur" demiş. Bir saat sonra müfettiş geldi, kısa bir münakaşadan sonra mesele halledildi. Böylece zafere kadar her iki cemiyeti de idare ettik (Antalya, 26 Haziran 1962).

Emin ve gazetesinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aleyhindeki iddiaları Temmuz 1923'teki seçimler ve cemiyetin Cumhuriyet Halk Fırkası'na intikaline kadar devam etmiştir.¹⁴ Bu arada Emin, Hoca Rasih'in girişimleriyle 23 Temmuz 1923'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin azalığına seçilmiştir (Antalya, 18 Şubat 1340). Fakat azalığı uzun sürmemiş, birkaç hafta sonra cemiyet kendisini Halk Fırkası'na dönüştürmüş, bu kararın alınmasından sonra cemiyetin gelir ve giderleri fırkaya intikal etmiştir (Erten 2007: 56).¹⁵ *Antalya* gazetesinin iddiasına göre bu dönüşüm, ihtilas meselesi nedeniyle Mustafa Kemal'in talebiyle gerçekleşmiş ve cemiyetin faaliyetlerine Mutasarrıf Hilmi Bey tarafından son verilmiştir (Antalya, 10 Haziran 1339).¹⁶ Iskat edilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin en etkin azalarından Giritli Remzi ise bu süreçle ilgili de Emin ve gazetesinin iddialarından çok daha farklı bir tablo çizmiştir:

Zafer kazanıldı. Artık harp ve tehlikeli hizmetler bitmiş, menfaat temini sırası gelmiş diyenlerde bir hareketlilik başladı. İhtiraslar kabardı. Dört seneden beri Müdafaa-i Hukuk'un kapısına bile yanaşmayan ve ticaretinden başka hiçbir şey düşünmeyen birçok kahraman peyda oldu. Hakları da var ya! Artık pilav pişirilmişti. Sofraya oturmak lazımdı. Muhterisler meydana kaplanmış, iftira ve tesvir makineleri işlemeye başlamıştı. Gizli istişarelerle fikir mutabakatından sonra bir telgraf hazırlayarak gece yarısı Müdafaa-i Hukuk Reisi Kandilzade Hasan Sıdkı'nın evine gitmişler ve "mebusluğa seni münasip gördük, yalnız şu telgrafi imza et" demişler. İhtiyarlığına hürmeten reis yaptığımız Hasan Sıdkı Efendi'ye tazyik yaparak timsal-i hamiyet olan kurucu şahsiyetler aleyhine o telgrafi imza ettirerek Atatürk'e çekmişler. Güya Müdafaa-i Hukuk Heyeti a'mâl-i milliyeye muhalif bir tavır takınıyormuş vs. gibi ağır ithamlarda bulun-

muşlar. O gece yanlarına Hasan Sıdkı Efendi’yi de alan iki münafik Mutasarrıf Hilmi Bey’e gitmişler. Merhum mumaileyhi de ikna ederek, hemen aynı mealde bir telgrafla kendilerini teyit ettirmişler. O Hilmi Uran ki iğfal edilerek, vatanperver heyetin iskatına sebep olmuştur (Antalya, 26 Haziran 1962).

Emin ve gazetesinin “insafsız bir suiistimal” ve “bir ihtilas meselesi” (Antalya, 5 Şubat 1340), Giritli Remzi’nin ise “iğrenç bir suikast ve iftira” olarak tanımladığı bu tartışmanın yaklaşan mebus seçimleri nedeniyle yapıldığı açıktır. Zaten *Antalya* gazetesi seçim dönemi boyunca kayıtsız şartsız Halk Fırkası’nın adaylarını desteklemiş, fırkanın namzetleri dışında adaylığını açıklayanlara tepki göstermiştir. Müftü Yusuf Talat ile eski Belediye Reisi Akif Bey’in¹⁷ mebusluğa aday olduklarını açıklamaları bu tepkiyi daha da şiddetlendirmiştir.¹⁸

Tartışmaların giderek arttığı bu dönemde Müdafaa-i Hukuk ve Halk Fırkası’nın mebus adayları 21 Haziran 1923’te *Antalya* gazetesi aracılığıyla kamuoyuna ilan edilir. Hoca Rasih, Dava Vekili Ahmet Saki, Alanyalı Şerif Alizade Murat ve Müdafaa-i Hukuk Antalya Reisi Kandilzade Hasan Sıdkı’nın yer aldığı bu adaylar arasında Emin’in adının olmaması dikkat çekicidir (Antalya, 21 Haziran 1339). Emin’in Halk Fırkası’nın adayları arasında olmamasının nedeni gerçekten de iddia edildiği gibi gazetesinden ayrı düşmemek istemesi miydi? Mesai arkadaşlarının birçoğunun tanıklığı Emin’in kendisine “ısrarla teklif edilen mebusluk önerilerini” gazetesi için reddettiği iddiasını doğrular. Ancak Emin’e mebusluk teklif ettiği iddia edilen Hoca Rasih, yıllar sonra, Emin’in “hayatının sonuna kadar İttihat ve Terakki’nin kanatları altında” yaşadığını ifade etmiştir. Emin’in, Cumhuriyet kurulduktan sonra da Halk Fırkası’nın Antalya teşkilatı içinde yer almadığı düşünüldüğünde Hoca Rasih’in bu iddiası gerçekçi görünmektedir. Süleyman Fikri de buna benzer bir iddia dile getirmiş, Emin’in ömrünün sonuna kadar İttihat ve Terakki akidesine sadık kaldığını, partisi çok zayıf düştüğü zamanlarda bile ondan ayrılmadığını yazmıştır (Yeşil Antalya, 3 Haziran 1947).

Kendisine teklif edilen mebusluk önerisini reddetmesinin sebepleri ne olursa olsun, Emin’in aday gösterilmediği bu seçim döneminde İbradı’daki muhalefet dışında Müdafaa-i Hukuk ve Halk Fırkası’nın adayları mebus seçilerek II. Meclis’te Antalya’yı temsil etmeye hak kazanmıştır (Antalya, 3 Temmuz 1339, 9 Temmuz 1339). Emin’in esas olarak gazetesi aracılığıyla müdahil olduğu bu tartışma da bu suretle sona ermiş ve başta Ahmet Hamdi olmak üzere, aralarında Giritli Remzi’nin de yer aldığı Milli Mücadele Dönemi’nde oldukça etkili olmuş birkaç ismin Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna kadar Antalya siyasi hayatındaki mevkilerini yitirmeleriyle sonuçlanmıştır.

Emin, Muhacirler ve “Ahali-i Asliye” Meselesi

Milli Mücadele’den sonra Emin’in bir diğer muarızı, Rodoslu Dr. Burhanettin oldu.¹⁹ Emin ve Antalya Türk Ocağı reisi Dr. Burhanettin arasındaki bu çekişme, esas olarak, 20. yüzyılın ilk birkaç on yılında şehrin nüfus yapısında yaşanan dramatik değişimle ilişkiliydi. Gerçekten de Antalya 20. yüzyılın başlarından itibaren bir dizi kitlesel göçe tanık olurken, bu göçler, yerel kaynaklar üzerindeki mücadeleye çok daha şiddetli bir görünüm vermiş, bütün bu dönem boyunca bu mücadelenin iki tarafı olmuştur: “Ahali-i asliye” ve muhacirler.²⁰

Bununla beraber –I. Dünya Savaşı yıllarında, göçmenlerin Yunanca konuşmalarının neden olduğu kültürel çatışmalar istisna tutulduğunda– bu mücadelenin açık olarak gün yüzüne çıktığı söylenemez. Bu dönemde Giritli Müslümanlar İttihat ve Terakki’nin taşra teşkilatının örgütlediği ve Antalyalı Rumları hedef alan boykotlarda aktif rol almışlar, aralarında; Ahmet Muhtar, Kaçaralı Süleyman, Şeremetzade Zeki ve Ziya, Giritli Remzi, Giritli Rıdvanaki gibi isimlerin bulunduğu Giritli tüccarlar yerel siyasi hayatın en önemli aktörleri arasına girmişti. Ne var ki İtalyan işgalinin bitmesi ve Ekim 1922’de şehir nüfusunun önemli bir bileşenini oluşturan Rumların Antalya’ya zorunlu olarak terk etmeleri koşulları değiştirmiş, bu geçici ittifakı sona erdirmişti. İşte bu nedenle Antalya, Milli Mücadele’nin sona ermesini takip eden dönemde “ahali-i asliye” ve muhacirler arasında yerel kaynaklar üzerinde yürütülen bir siyasi mücadeleye tanıklık etmişti (Dayar 2017a: 64-73).

Önce “muhterislik” ve “kifayetsizlik” ithamlarıyla başlayan, daha sonra İtalyanlarla işbirliği yapmak suçlamasına dönüşen ve nihayetinde “ahali-i asliye” ve muhacirlik çatışmasını gün yüzüne çıkaran Emin ve Türk Ocağı Reisi Dr. Burhanettin arasındaki tartışma da, sınırlı yerel kaynaklar üzerinde yürütülen bu çatışmanın seyrini çarpıcı bir biçimde özetlemektedir.

Emin ve Dr. Burhanettin arasındaki tartışmanın görünürdeki nedeni Emin’in 7 Mart 1926 tarihli *Antalya* gazetesinde yayımladığı “Fikrî Terbiye Buhranı” başlıklı makalesiydi. Bu makalede Emin, Türk Ocağının kendisinden beklenen “medeni ve kültürel mesaiyi” sergilemekten uzak olduğunu iddia ederek Dr. Burhanettin’i eleştirmişti. Benzer bir eleştiri gazetenin başka bir makalesinde de dile getirilmiş ve Ocak Reisi “Rodos tevellütlü Dr. Burhanettin” tarafından kongrede sunulan faaliyet raporu eleştirilmişti. İddiaya göre Antalya Türk Ocağı bir sene zarfında hiçbir faaliyet göstermemişti (Antalya, 7 Mart 1926).²¹ 21 Mart 1926 tarihli gazetede yayımlanan “Ocağımızı Ne Hale Getirdiler?” başlıklı makalede ise Antalya Ocağının bir “dedikodu ocağı” haline geldiği iddia edilmiş ve bu durumun “bütün Türkler gibi” *Antalya* gazetesini de müteessir ettiği vurgulanmıştı.²² 22 Mart tarihli *Antalya* gazetesi “Türk’e Çok Çirkin Tecavüz” başlığıyla çıkmış ve “gazetenin eleştirel neşriyatından rahatsız

olan Türk Ocağı Reisi'nin tahrikleri nedeniyle” *Antalya* muhabirinin darp edildiği iddia edilmişti. Gazetenin haberine göre *Antalya* muhabiri Antalya Lisesi muallimlerinden Tahsin Fazıl Bey, Borsa Kırathanesi'nde Türk Ocağı İdare Heyeti'nden Kemahlı Ali Oğuz'un²³ saldırısına uğramış, saldırı sadece kırathaneyle sınırlı kalmamış, Hükümet Caddesi'ne kadar devam etmişti.²⁴

Görünüşte Türk Ocağının faaliyetlerine ilişkin ortaya atılan ve ocak reisini hedef alan bütün bu eleştirilerin satır aralarında, adı zikredilmeksizin Dr. Burhanettin'e ağır ithamlarda bulunulmuştur. Gazetenin 18 Mart 1926 tarihli nüshasında yer alan “Kadın Mizaçlı Muhteris” (Antalya, 18 Mart 1926), 22 Mart 1926 tarihli nüshasında yer alan “Tereddütte Mahal Yok” (Antalya, 22 Mart 1926) ve 23 Mart 1926 tarihli nüshasında yer alan “Müessif Hadise” (Antalya, 23 Mart 1926) başlıklı makaleler ile 21 ve 28 Mart 1926 tarihlerinde gazetede “Memleket Hastanesi” (Antalya, 21 Mart 1926, 28 Mart 1926) ilanlarında Dr. Burhanettin için; “hain-i vatan”, “vatansız” ve benzeri ifadeler kullanılmıştır. İşte bütün bu makale ve ilanlar sebebiyle Dr. Burhanettin, Emin'i ve *Antalya* gazetesini dava etmiş, mahkemenin karar ilamı ise 14 Ekim 1926 tarihli *Antalya'da* yayımlanmıştır. Buna göre gazete ve Emin, “Dr. Burhanettin'in şöhret ve haysiyetine taarruzda buldukları sabit olduğundan” ve mahkemede Emin Dr. Burhanettin'e “İtalyanlarla antant kalarak evlendi” dediği için suçlu bulunmuştur (Antalya, 14 Teşrin-i Sani 1926).

Mahkeme ilamının *Antalya'da* yayımlandığı gün gazete tartışmaya başka bir boyut daha eklemiş ve İtalyan Hastanesi Başhekimi Dr. Amato tarafından 14 Haziran 1926'da Emin'e yazılan bir mektup gazete aracılığıyla kamuoyuna açıklanmıştır. Bu mektupta Dr. Amato, Emin'in kendisine ilettiği bir mektuba cevaben; Dr. Cemil Süleyman, Dr. Rıfat, Dr. Suphi ve Dr. Tevfik'in geçmişte, Dr. Kenan ve Dr. Burhanettin'in ise hala İtalyan Hastanesinde çalıştığını dile getirmiştir (Antalya, 14 Teşrin-i Sani 1926). Dr. Amato'nun mektubunun altına tehditkâr bir not düşen Emin çok yakında Dr. Burhanettin'le ilgili yeni belgeler ifşa edeceklerini de kamuoyuna duyurmuştur. Ne var ki gazetenin 1920'li yıllara ait nüshalarında bu tehdit örtülü olarak birkaç defa dile getirilse de, bu belgeler, hiç değilse 1920'lerde ifşa edilmemiştir.²⁵

Öte yandan, Ekim 1926'da Dr. Burhanettin'e yönelik Emin ve *Antalya* gazetesinin bu taarruzu, Giritli Zeki ile şehrin önde gelen Giritli tüccarlarının desteğiyle çıkan *Yeni Türkiye* gazetesinin tepkisini çekmiş, gazete *Antalya'yı* “incir çekirdeğini doldurmayacak bir mesele nedeniyle” Dr. Burhanettin'i itham etmekle suçlamıştı. Bu şekilde, *Yeni Türkiye* gazetesinin müdahil olmasından sonra Dr. Burhanettin ve Emin arasındaki tartışma, kısa süre içinde “ahali-i asliye” ve muhacirlik meselesine dönüşmüştür.

“Ahali-i asliye” ve muhacirlik meselesi olarak tanımlanan bu tartışma, Emin’in İtalyan Hastanesinde çalışmakla itham ettiği Giritli Dr. Cemil Süleyman’ın *Yeni Türkiye* gazetesinin 20 Kasım 1926 tarihli nüshasında “Vatanperverlikte İnhisar” başlığıyla yayımladığı makalesiyle başlar.²⁶ Dr. Cemil Süleyman makalesinde Antalya’da “ahali-i asliye” ve muhacirler arasında bir ayırım yapıldığını ima etmiştir. Üstelik bu, konuya ilişkin *Yeni Türkiye’de* neşredilen ilk makale de değildir. “Vatanperverlikte İnhisar” başlıklı bu makalenin neşrinden bir ay kadar önce yine Dr. Cemil Süleyman “Yerlilik ve Yabancılık” başlıklı bir makale daha kaleme almıştı. *Antalya* gazetesi ise hem bu iddiaları reddetmiş hem de Dr. Cemil Süleyman’ın “bu zeminde fazla alaka gösterdiğini” ifade ederek *Yeni Türkiye’ye* mukabelede bulunmuştur.

Yeni Türkiye gazetesinin 20 Kasım 1926 tarihli nüshasındaki bir diğer makalede ise bu defa Rodoslu Mehmet Nuri, Emin ve gazetesinin Dr. Burhanettin özelinde Antalya’daki tüm Rodosluları vatana ihanet etmekle suçladığını yazmıştır. Emin bu iddiayı da kesin bir dille reddetmiştir:

İstemeyerek gazetemize, yazdığımız yazıya dikkat etmiş olsaydınız, umum Rodosluları kast etmediğimizi siz de anlamış olurdunuz. Çünkü biz mahal-i vüludatı Rodos olan diyoruz, Rodoslu demiyoruz. Bunda da hiçbir maksad-ı mahsusa takip etmedik. Burhanettin Bey şimdiye kadar kendisini İstanbullu olarak tanıtmış olduğu ve hakikaten birçok İstanbullu Burhanettin isminde doktorun bulunması ihtimali de mevcut bulunduğu cihetle su-i tefhime meydan vermemek maksadı ile mahal-i vüludatı Rodoslu olduğunu tavzih sadedinde istimal edilmiş bir cümleyi umum Rodoslulara teşmil ve iki büyük vatanperveri ileri sürmenize ne mana vereceğimizi bilemedik (Antalya, 21 Teşrin-i Sani 1926).

Dr. Burhanettin ile Emin ve *Antalya* gazetesi arasındaki bu tartışma Dr. Burhanettin’in Türk Ocağı reisliğinden istifa etmesiyle sonra erdi ve 1926’da Türk Ocağı reisliğine Emin’in ahbablarından Dr. Kahramanzade Galip seçildi. Öte yandan –her ne kadar Emin ve gazetesi bu meseleyle ilgilenmediklerini iddia etmiş olsalar da– “ahali-i asliye” ve muhacirlik meselesi ne Emin’in hayatta olduğu dönemde ne de daha sonra gündemden düştü. Hatta bu mesele Emin’in İtalyanların kendisiyle birlikte Rodos’a sürdüğü Giritli Zeki’yle çatışmasına da neden olmuş, bu sebeple Emin 1926’da hem CHF mutemet vekili hem de belediye reisi olan Giritli Zeki’yi “Türk düşmanı” olmakla itham etmişti. Giritli Zeki aleyhindeki bu ve benzeri iddialar nedeniyle Mart 1928’de önce fırka mutemet vekilliğinden, daha sonra da belediye reisliğinden istifa etmek durumunda kalmıştı (Dayar 2017a: 69-70).

Son Kavga

“Ah bu İttihatçılar, ne yaman, ne yılmaz, ne maceraperest adamlardı!” (Karay 2015: 59).

Emin’in amansız hastalığı 1927 yazında daha da ağırlaştı. Nurettin Adıson, babasını, öğrencisi olduğu Tıbbiye’ye götürerek tedavisini üstlenmiş, İstanbul’da bulunduğu dönemde Dr. Akil Muhtar, Emin’in tedavisiyle yakından ilgilenmişti. Nurettin Adıson seneler sonra yazdığı bir notta babası ve hocası arasında kurulan samimi ilişki karşısındaki şaşkınlığını şu sözlerle itiraf etmiştir:

Babama, hocamla ne zaman tanıştığımı sordum, tebessüm etmekle iktifa etti. Hocamın ağzını aradım, “eski komitacılar birbirlerini nerede olurlarsa olsunlar bulurlar” dedi (Antalya, 1 Haziran 1957).

Emin’in Tıbbiye’deki tedavisi birkaç ay sürmüş ve tedavisinin ardından memleketine dönmüştü. Antalya’ya döndükten sonra ise Giritli Zeki ile mücadele edeceği hayatının son kavgasına girişmiş, hastalığı ağırlaşınca tekrar İstanbul’a gitmiş, fakat 1 Haziran 1928 günü tedavi gördüğü İstanbul’da yapayalnız ölmüştü.

Emin’in kısa süren hayat serüveni, sadece, bir taşra gazetecisinin nihayetsiz mücadele gücüne tanıklık yapmaz. Onun hayat hikâyesi 20. yüzyılın başlarında Antalya’daki yerel siyasi hayatın da yakın tanığı olmuştur. Emin sahip olduğu bu mücadele gücü nedeniyle hayatının her safhasında muarız edinmiş ve muarızlarının her biriyle nihayetsiz bir cidale tutuşmuştur.

Emin’in ölümünden bir sene sonra, 2 Haziran 1929’da *Zümrütova* gazetesinde yayımlanan bir makalede onun bu hasleti bütün çarpıcılığıyla gözler önüne serilir. Bu makale, seneler devrettikçe birçok hasım edinmiş ve giderek yalnız kalmış bir gazeteciye, ölümünün ardından seslenen bir dostun, gazeteci Ziya Kaya’nın duygularını yansıtmaz sadece, siyasetçi Emin’in muarızlarıyla kavgalarına ve mücadele kuvvetine de açık bir gönderme yapar:

Emin’in vefatı üzerinden dün tam bir sene geçti. Aradan bir sene gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen Emin’in ölümünün mucip olduğu teessürler maziye gömülmüş değildir. Vefat hadisesi vuku’ bulduğu şerait-i nokta-i nazarından da kalplerde derin bir teessür izi bırakmıştır. Emin, İstanbul’da Tıp Fakültesi’nin bir köşesinde pek hazin bir surette öldü.

Ölüme karşı kimsede bir imtiyaz yoktur, hepimiz öleceğiz elbette. Hayatın her cephesinde pusu tutmuş bin bir tehlike mev-

cudiyetimizi en me'mul edilemez bir anda söndürebilir. Fakat insanlık nokta-i nazarından, mümtaz bir tarzda geçen fedakâr bir hayatın son nefesini, hiç olmazsa kendi evinde ve ailesi muhitinde ikmal etmesini gönül çok isterdi.

Emin'i bazı kimseler tenkit, bazı kimseler de haksız yere itham etti. Bu tenkit ve ithamlarda muarızları tamamen haksızdı. Emin için söylenecek her menfi şey haksız ve gayr-i varittir. O, daima münezzehdir.

Emin'in samimi ve vatanperverâne gayreti bazı te'villere de uğratıldı. Ve maalesef Emin ruhunda taşıdığı bitip tükenmeyen bütün vatan muhabbetine, vatan lehindeki nihaysiz cidâl kuvvetine rağmen akim ve gayr-i müsmir bir vadide kaldı. Zamanla inkişaf eden tabii adalet ona muarız olanların şahsiyetlerini çürüttü. Bu suretle Emin'in güttüğü büyük dava hak kazandı. Fakat ne çare ki Emin bu sırada, bir daha dönmek üzere, bir hastane köşesinde kendisine hiç gülmemiş olan sert ve çetin hayata veda etmiş bulunuyordu. Vatanperver bir vatan çocuğunun bu şekilde biten hayatı bir insanın vicdanını nasıl sızlatmaz?

Vatan endişesi içinde vatan için çırpınarak toprağa düşen Emin! Senin vatanperverliğine ait hatıralar üzerine uzandığın toprakların ebedi hayatı ile beraber yaşayacak. Ve seni bizden ayıran seneler böyle devrettikçe elim ufulün yâd olunacak. Semalarda pervaz eden ruhuna binlerce selam, binlerce hürmet (Zümrütova, 2 Haziran 1929).

Bu duygu yüklü satırların ifade ettiği anlam ne olursa olsun, Emin'in kavgalarının şiddeti hiçbir zaman bunlara neden olan görünürdeki sebeplerle orantılı olmamıştır. Bu orantısızlık Emin'in hemen her mücadelesine bir çekişme görünümü vermiş, ihtilas ithamlarıyla başlayan tartışmalar kısa süre içinde yerini ihtiras ithamlarına bırakmıştır.

Aslına bakılırsa ne Emin'in muarızları hakkındaki ithamlarında ne de onun aleyhinde ifade edilenlerde –hasımların itibarsızlaştırılması için tedavüle sürülen bütün bu ifadeler ne denli gösterişli olursa olsun– gerçeği açığa çıkaracak çok az şey vardır. Fakat yine de bu iddiaların dile getirilmiş olması önemlidir. Hatta esas önemli olan ve üzerinde düşünülmesi gereken budur; bütün bu iddiaların ihtirasla dile getirilebilmiş olmasıdır.

Emin'in kısa hayat serüveninde bu denli çok muarız edinmesinin ve hayatını bir cidal olarak yaşamasının nedenleri bir kere daha sorulabilir. Ben, bu çekişmeci siyasi karakterin –göçler, istilalar ve istikrarsızlıklar nedeniyle yerel

kaynakların sınırlandırıldığı toplumlarda– siyasetin, sınırlı kaynaklar üzerinde verilen bir mücadele olarak anlaşılmasından neşet ettiğini iddia edeceğim. İktidara uzak kalmanın oldukça ağır sonuçlar doğurduğu ve iktidar ilişkilerinin tarafların yer değiştirmesi olarak anlaşıldığı bu Akdeniz şehrinde en küçük anlaşmazlıkların dahi çekişmeye dönüşme eğilimi taşıması, sık sık kurgusal kökenler ve gelenekler icat edilmesi, muarızların ve dostların kendilerini olduğundan daha önemli gösterme eğilimi, hasımların fitne ve fesatçılıkla, ihtilas ve iltimasla ya da siyasi ikbal peşine düşmekle itham edilmeleri, sanırım bu nedenledir.²⁷ İşte bu sebeple Emin muarızlarını şaşırtacak kadar inatçı ve çekişmeci olmuştur. 14 Ocak 1924'te, Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyetinde verdiği bir konferans nedeniyle Dr. Burhanettin ve gazetesi arasında yaşanan tartışmaya hasta yatağında müdahil olurken şunları söyler:

Mektubunuzda bana uzun uzun sermaye olacak kelimeler var. Ne var ki hastayım, kahrolası öksürük bana göz açtırmıyor. Bu kadarını da zannetmiyordum. Emin olunuz muhterem doktor, aradan günler, aylar da geçse cevabınızı tahlil ve tenkit edeceğim. Fakat bugün beni affediniz (Antalya, 17 Kanun-ı Sani 1340).

Hasta yatağında sarf ettiği bu sözler bir başka İttihatçı gazetecinin, Hüseyin Cahit'in tanıdık şu sözlerini hatırlatır: “Hayatta en çok kavgayı severim. En mesut günlerim en şiddetle hücumu uğradığım, en şiddetle hücum ettiğim zamanlardır” (Kocabaşoğlu 2010: 137).

Emin'in bu sözleri onun adını bir başka gelenekle de bir araya getirir. Emin, sadece Antalyalı bir gazeteci ya da siyasetçi olmamıştır; o İttihat ve Terakki kuşağının pek çok hasletini de üzerinde taşımıştır. Her şeyden önce milliyetçidir. Hatta milliyetçiliğinin çoğu zaman aşırıya kaçtığı bile söylenebilir. Sözgelimi Mazlum Adıson, “bugün Antalya'da” demiştir, “bir tek Yahudi kalmamışsa eğer, bu babamın en büyük başarısıdır.” (2010: 91). Muharrem Önal ise “Yahudi düşmanlığının Emin'de önünde durulmaz, kaçınılmaz bir sel gibi” olduğunu yazmıştır (Yeşil Antalya, 3 Haziran 1947).

Kuşkusuz bu sözler mahdumuna ve dostuna aittir, bu nedenle peşinen Emin'e mal edilemez. Ancak 13 Kasım 1922 tarihli gazetesi için yazdığı başmakalede, Antalya Yahudi Cemaatinin önde gelen isimlerinden Yusufaki'yi ve onunla ahbaplık eden Müslümanları şu sözlerle hedef aldığı varittir:

Mahud Yusufaki hala elleri arkasında gezmekte, hala evvelki gibi memurlar ile temasta bulunmaktadır. Ve hala ne cesarettir ki Rumlardan arakladığı eşyalar meyhanında şimdilik manifatura toplarını evinde okka ile satmakta olduğu da haber verilmektedir. Bu manifaturayı alanlar arasında şehrimiz muteberlerinden birkaç İslam zatın da bulunduğu isimleri ile beraber bildirilmiş-

tir. Haydi diyelim ki onlar bu malları paraları ile satın almışlardır. Ya o Yusufaki ile hala görüşen, temas eden ve akşamları gizli gizli evine girip çıkan birkaç memura ne demeli? Şimdilik bunların isimlerini meydana koymak istemedik. Fakat şu kadar ki onunla bu kadar münasebette bulunanların hamiyetinden millet şüpheye düşer (Antalya, 13 Teşrin-i Sani 1338).

Milliyetçiliği dışında Emin pek çok İttihatçı gibi çekişmeci ve polemikçidir,²⁸ ama tüm bunların ötesinde, Ziya Kaya'nın da vurguladığı üzere vatanperver bir idealisttir. Bu sebeple o, ne I. Dünya Savaşı ve Nüfus Mübadelesi nedeniyle servetin el değiştirdiği bir dönemde emval-i metruke talanına katılmış ne de İtalyan işgali yıllarındaki silah sevkiyatını şahsi menfaati için kullanarak "harp zengini" olmuştur. Ölümünün ardından mirasçılara sadece aile yadigarı konağını ve borç içindeki gazetesini bırakabilmiştir.

Bu makalede, Mehmet Emin'in çekişmelerle geçen hayat hikâyesini kendi tarihsel bağlamı içinde anlatmaya çalıştım.²⁹ Bunu yaparken sadece onun hayatını değil, yaşadığı dönemin özelliklerini ve hayatını etkilemiş gelişmeleri de ele almaya gayret ettim. Emin'in hayat hikâyesi vasıtasıyla 1920'ler Antalya'sının bir panoramasını çıkardığımı düşünüyorum. "Olağanüstü sayılamayacak insanların biyografileri, eğer yeterli zenginlikte belgelerle desteklenmişse, geçmişin karanlıkta kalmış bir yönüne ışık tutabilir" diyen John Tosh'a katılıyorum (Tosh 2013: 69). Çünkü Emin'in hayat hikâyesi yazılmadan, Antalya'nın çelişki ve çekişmelerle dolu 1920'li yıllarının tam olarak anlaşılamayacağını düşünüyorum.

Sonnotlar

- 1 *Antalya* gazetesi 8 Eylül 1922'de yayın hayatına başlamış, kurucusununun 1 Haziran 1928'de ölmesi üzerine yayın hayatına bir süre ara vermiş, 7 Ekim 1930'da okuyucusuyla tekrar buluşmuştu. Ne var ki bu girişim de kısa bir müddet sonra akamete uğramış, gazete yayın hayatına bir kez daha ara vermek zorunda kalmıştır. Aradan geçen dokuz yıllık zamandan sonra *Antalya*, ancak 7 Ağustos 1939'da yayımlanabilmiş bu tarihten itibaren bazı kesintiler haricinde 2016 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.
- 2 Örneğin Emin'in kısa biyografi yazarlarından biri, onun, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra tapu kalemindeki hizmetinden ayrıldığını, donanma kâtibi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mesul kâtibi olduğunu yazmıştır (Yeşil Antalya, 3 Haziran 1947).
- 3 Zahire ve kereste tüccarlarının güç kaybı ilerleyen yıllarda da devam etmiş; Kabotaj Kanunu'nun kabulünden sonra ise Antalya'nın Mısır ve Ege adalarıyla olan ticari ilişkileri bütünüyle yok olmuştu (Antalya, 15 Mart 1926).

- 4 Emin'in kefil olduğu bu isimlerin yanı sıra bu dönemde Giritli Şeremetzade Zeki, Avukat Kandilzade Hasan Sıdkı, Müftü Ahmet Hamdi Efendi (Okur), Hacı Hatip Osman Efendi, Ellibeşzade Mehmet, Keskici Mehmet Ağa, Karakaşzade Hüsnü Efendi gibi isimler de yerel siyasi hayatın belli başlı aktörleri arasına girmiş, Milli Mücadele yıllarında bu isimlere Kahramanzade Galip, Rodoslu Burhanettin (Onat) ve Ferruh Niyazi (Ayoğlu) gibi hekimler eklenmişti. Bütün bu isimleri ortaklaştıran en önemli husus ise meslekleridir. Bu isimler –Giritli Şeremetzade Zeki haricinde– ya küçük tüccarları ya da merkezi devletle çok daha etkili iletişim kurabilecek okuryazar orta sınıfı temsil etmektedir. Esasında onların güçlenmesi de bir gerekliliğin sonucu olmuştur. 20. yüzyılın başlarından itibaren iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi, yerel ekonomik ve ticari faaliyetlerin giderek ulusal pazarın bir parçası haline gelmesi, gayrimüslim eşraf karşısında küçük Müslüman tüccarları destekleyen milli iktisat siyaseti gibi nedenlerle merkezi devletin Antalya'daki etkinliğinin artması, devlet ve taşra arasında ilişki kuracak aracılardan önemini arttırmış; bu araçlar taşrada milliyetçi ideolojinin de taşıyıcısı olmuş, zamanla kendi siyasi ilişkiler ağını oluşturmuştur. İşte, Emin'e 1915'te kefil olan ya da Emin'in kefil olduğu bu isimler ve bu dönemde adı öne çıkan diğer isimler, gerçekte 20. yüzyılın başlarından itibaren Antalya'da yerel siyasi hayat üzerindeki etkileri tedrici olarak artan ve Belden Paulson'un "küçük entelektüeller" olarak tanımladığı okuryazar orta sınıfın üyeleridir (Powell 1970: 414).
- 5 I. Dünya Savaşı ve savaşı takip eden dönemde Antalya birkaç defa işe sorunu yaşamıştı. Örneğin 1915'te Mutasarrıf Sabur Dâhiliye Nezaretine ilettiği bir telgrafta zahire buhranı nedeniyle şehir halkının aç kaldığından şikâyet etmişti. Buhranın nedeni ise tüccarların ihtikârıydı (BOA. DH-İ. UM. 98-1.1-47). 21 Ağustos 1921 tarihinde de sefine kaptanları imzasıyla Ticaret ve Ziraat Nezaretine iletilen bir telgrafta, Antalya ve Alanya halkının "kıtlık derecesinde muhtaç-ı işe olduğu" bildirilmiştir (BOA. DH-İ.UM. 20-6.2-74).
- 6 Müsadere edilen eşyalar arasında neler vardı? İşgalden hemen sonra Konsolos Ferrante'nin hazırladığı "istirdat listesi"ne bakılacak olursa eğer, müsadere edilen ve Maliye Dairesi ile Antalya Sultanisi'nin kullanımına sunulan eşyaların gerçekte bir ıvır zıvır listesinden ibaret olduğu hemen fark edilebilir: Ot yastığı, bakır tepsi, bakır leğen, yorgan, ot minder, hasır şapka, beyaz boyalı ufak dolap, kalem, kerrat cetveli, harita, iskemle, kâğıt, elbise askılığı, İtalyanca harp kitabı vs. Bu listeye İtalyan kralının resmi bile dâhil edilmiştir. Bu eşyaların müsadere edilmiş olmasının önemi maddi değerlerinden ziyade Antalya'yı işgal ettikleri dönemde İtalyanlara,

- Emin'i Rodos'a sürmek için aradıkları fırsatı vermesi olmuştu (BOA. HR. SYS. 2558-2, lef. 22, 23, 24).
- 7 Talat Bey, Firuzan Bey'in mutasarrıflıktan el çektilmesinden sonra Mart 1919-Nisan 1919 arasında Antalya'da mutasarrıf vekili olmuştu (Onat 2000: 79).
- 8 Talat Bey'e göre Konsolos Vekili, bu iki kişinin asayiş tehdit ettiklerini, kendilerinin Antalya'da bulunma nedeninin ise asayiş temin etmek olduğunu, Emin ve Giritli Zeki'nin mahalli hükümet tarafından celp edilmezlerse şiddet yoluna başvuracaklarını söylemişti (BOA. DH. ŞFR. 624-61).
- 9 *Anadolu* gazetesinin Antalya'da basılan ilk sayısında yardımları nedeniyle şehirdeki İtalyan Kumandanı'na teşekkür edilmişti (Güçlü 1996: 178). Ayrıca, bu dönemde gazeteci Arif Oruç da Antalya'ya gelmiş ve kısa süreliğine *Yeni İzmir* gazetesini Antalya'da çıkarmıştı. İşgal yıllarında Antalya'da bulunan bir diğer isim ise şair Mehmet Emin Yurdakul'du. Bu dönemde Yurdakul Antalya Gençler Yurdu Cemiyetinin başkanlığını üstlenmiş, Doğu'nun muhtelif sayılarında Gençler Yurdu'nda verdiği konferanslar yayımlanmıştı (Tunçay 1991: 8; Doğu, 11 Kânûn-ı Evvel 1337).
- 10 Emin'in büyük oğlu Nurettin'in tam da bu tarihlerde Antalya'daki İtalyan Mektebinde öğrenim gördüğü düşünüldüğünde, Emin'in İtalyanlarla ilişkisinin değişmiş olduğu açıktır. Dr. Nurettin Adison 1950'li yıllarda *Antalya* gazetesinde yayımladığı talebelik hatıralarında İtalyan Mektebinde okuduğunu doğrular (Yeşil Antalya, 10 Aralık 1946).
- 11 Burada, Mehmet Emin'in karakterinin anlaşılması açısından bir hususa değinmekte fayda var. I. Dünya Savaşı ile Milli Mücadele yıllarında Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasının nüfus yapısı dramatik bir biçimde değişmiş, bu sürecin sonunda önemli miktarda servet el değiştirmiş, servet sahibi yeni bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu sınıf sahip olduğu serveti etkin biçimde faydalandığı İttihat ve Terakki'nin siyasi himayesine borçluydu. Bu sebeple elde ettiği ayrıcalıkları muhafaza etmek için İttihat ve Terakki'yi destekliyordu (Keyder 2005: 115).
- Bu sürecin bir benzeri Antalya'da da yaşanmış, özellikle Nüfus Mübadelesi'nden sonra servet el değiştirmiş, emval-i metruke talanı vasıtasıyla zenginleşen birçok aile olmuştu (Dayar 2017b: 48-49). Ayrıca, İtalyan işgalinin silah kaçakçılığı için müsait koşullar yarattığı, şehrin bazı ileri gelenlerinin bu sayede "harp zengini" olduğu da bir gerçektir (Yeni Sabah, 10 Nisan 1941).
- Mehmet Emin ise ne emval-i metruke talanına dâhil olmuş ne de silah sevkîyatını şahsi menfaati için kullanmıştı. O servetin el değiştirmesini

desteklemişti; ancak bu süreçten sınırlı bir zümrenin değil, şüphesiz buna inandığı için Müslümanların tümünün istifade etmesi gerektiğini düşünüyordu. Rodos’a sürgüne gönderildiğinde bile peş parası olmadığı, öldüğünde çocuklarına sadece aile yadigarı konağını ve borç içindeki gazetesini miras bıraktığı düşünülürse, onu, kendisi için menfaat temin edebilecek siyasi nüfuzuna rağmen, şahsi menfaatlere sırtını dönmüş idealist bir milliyetçi olarak nitelemek daha doğru olacaktır.

- 12 Bu iddia muhtemelen doğrudur. Zira 1920’lerde Antalya Limanı’na uğrayan Loyd Triestiano şirketine ait gemilerin İtalya’dan Türk direnişçilere silah ve mühimmat getirdiği bilinmektedir (Korkmaz 2014: 586-587).
- 13 Giritli Remzi bu hususta şunları söylemiştir: Bütün bu mesele iğrenç bir su-i kast ve iftiradan ibarettir. Nazilli’nin işgalinden sonra düşmanın hedefi Antalya idi. İşte bu sıralarda idi ki Cenup Cephesi Kumandanı’ndan bir telgraf aldık. “Maiyetimdeki asker yalınayak düşmanla çarpışırken ayaklarından kan fişkırıyor. Yaralarını saracak sargı, ayağına giydirecek çarık yoktur. Bütün ümitlerim sizdedir” diyordu. Müdafaa-i Hukuk Heyeti olarak toplandık. Cemiyetin elinde biriktirdiği parayı henüz bir gün önce Demirci Efe’ye göndermiştik. Elimizde para yoktu. Kara kara düşünürken bir arkadaş, “Yahu ne düşünüyoruz, Hilal-i Ahmer’in kasasında 10.000 lira var. Aynı zamanda biz Hilal-i Ahmer’i de temsil ediyoruz. O parayı sarf edelim” dedi. Arkadaşın teklifini uygun görerek hemen o parayı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne yardım diye aktardık. Bu paranın sarfına da benimle beraber merhum Müftü Yusuf Talat Efendi memur edildi (Antalya, 24 Haziran 1962).
- 14 İzmir’in işgalden kurtarılmasından sadece birkaç ay sonra, Müdafaa-i Hukuk ile Antalya gazetesi arasındaki tartışma tekrar alevlenmiştir. 23 Kasım 1922 tarihli Antalya gazetesinde yayımlanan “Müdafaa-i Hukuk ve Hilal-i Ahmer” adlı makalede, Antalya Müdafaa-i Hukuk ve Hilal-i Ahmer veznedarlarının eşraftan Abdizade Hüseyin Bey olduğu ve her iki cemiyetten de maaş aldığı iddia edilmiştir. Daha sonraki günlerde de, yine Antalya’da yayımlanan 1 ve 5 Mart 1923 tarihli “Hilal-i Ahmer Tefrişatı Hakkında” başlıklı makale ve 19 ve 22 Mart 1923 ile 5 Nisan 1923 tarihli “Silsile-i Seyyat” adlı makalelerde de Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve cemiyet reisi Ahmet Hamdi Efendi ihtilâsla itham edilir (KA. B. 39-51, 26.12.1338; KA. B. 39-51, 18.12.1338; KA. B. 39-51, 3. 12.1338; KA. B. 39-51, 18.12.1338).
- 15 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kendisini Halk Fırkası’na dönüştürmesinden sadece birkaç ay sonra Ahmet Hamdi Efendi’nin

- 22 Ocak 1924 tarihinde düzenlenen Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyeti kongresinde kendisini idare heyetine seçtirmeyi başarması nedeniyle tartışma bir kere daha alevlenmiş, ihtilas iddiaları tekrar gündeme getirilmiştir (Antalya, 24 Kanun-ı Sani 1340, 27 Kanun-ı Sani 1340, 28 Kanun-ı Sani 1340, 30 Kanun-ı Sani 1340, 5 Şubat 1340).
- 16 12 Haziran'da Antalya'dan Mustafa Kemal'e iletilen ve Antalya gazetesinde de yayımlanan bir telgrafta, Antalya Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin ıskatına Ankara'da dahi karşı çıkanların bulunduğu bildirilmiş ve buna rağmen, Müdafaa-i Hukuk'un "hakiki amacını anlayamayan bu kimselerin" heyetten uzaklaşmasının "esasen pek sağlam olan birliği bir kat daha kuvvetlendirdiği" ifade edilmiştir (Antalya, 12 Haziran 1339).
- 17 Akif Sarıoğlu 1887'de Antalya'da doğdu. 8 Nisan 1922'de Antalya belediye reisi seçildi. Ne var ki 7 Eylül 1922 tarihinde askerlik mükellefiyetini icra etmediği gerekçe gösterilerek görevinden alındı. Akif Bey 1930'da SCF'nin, 1946'dan sonra ise DP'nin Antalya'daki önde gelen isimleri arasında yer aldı ve 1950 Genel Seçimleri'nde Demokrat Parti'den Antalya milletvekili seçildi (BCA. 30-0-10-56-378-15).
- 18 Mebus adaylıklarını açıklayan diğer isimler ise şunlardır: Antalyalı Hastacığırzade Seyfullah Bey, Oltu Bidayet Hâkimi Antalyalı Raşit Efendizade Süleyman Adil Bey, belediye tabiplerinden Antalyalı Dr. Galip Bey, İstanbul Darüleytam eski müdürü Hafız Mehmet Beyzade Semih Bey, Sultani mektebi eski müdürü Antalyalı Sadık Kemal Bey, İbradılı Rüştü Efendi oğlu Mehmet Akif Bey, Elmalılı Ömer Lütfi Bey, Cemal Süleyman Bey, Antalya Mebusu Halil İbrahim Bey, Antalyalı Dr. Emin Salih Bey, Korkuteli eski kaymakamlarından Numan Bey, Temyiz Heyeti azasından Akseki'nin Gödene Köyü'nden Şemsettin Efendizade Osman Zeki Bey, Diyarbakır Sıhhiye Müdürü Elmalılı Dr. Ferruh Niyazi Bey, Bodrum Mahkeme Reisi Ali Haydar Bey, Jandarma Kumandanı Tahsin Bey, Antalya ahali tarafından mazbata ile İzmirli Mahmut Hıfzı Bey (Antalya, 4 Haziran 1339). Bununla beraber, Halk Fırkası namzetleri dışında adaylığını koyanlara karşı Antalya gazetesinin muhalefeti seçim dönemi boyunca sürmüş ve mesele uzun süre yerel efkâr-ı umumiyyenin gündemini işgal etmişti. Sözelimi 7 Haziran 1923 tarihli Antalya'da çıkan bir makalede Sivas Kongresi'nden şehrin haberdar edilmediği, bunun sorumlusunun ise dönemin belediye reisi olduğu iddia edilmiş, bir diğer makalede ise Antalya Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nden uzaklaştırılan Müftü Ahmet Hamdi ve Hakkı Efendi'nin 1922 yılında cemiyet adına Müdafaa-i Hukuk kasasından 1.000 lira aldıkları iddiası ortaya atılmıştır. Gazeteye göre yeni Müdafaa-i Hukuk heyeti bu paranın hala kasaya

- iade edilmediğini görmüş ve Mutasarrıf Hilmi aracılığıyla 1.000 liranın kendilerinden talep edilmesine karar vermişti (Antalya, 7 Haziran 1339, 26 Haziran 1339).
- 19 Dr. Burhanettin 22 Mayıs 1894'te Rodos'ta dünyaya geldi. 1912'de Mekteb-i Tıbbiyyeye kaydoldu. 1917'de doktor diploması aldı. 1919'da Dr. Adnan Adıvar'dan gelen davet üzerine Aydın Cephesi'ne giderek Milli Mücadele'ye katıldı ve Nazilli'de Hilal-i Ahmer Cemiyetinin operatörlüğünü üstlendi. 24 Haziran 1920'de Nazilli'den ayrıldı. Buradan önce Dinar'a, daha sonra da Burdur'a geçti. Şehirde çok zor şartlar altında eski bir evde Hilal-i Ahmer Kliniğini oluşturdu. Dr. Burhanettin'in Burdur'dan sonraki durağı Konya oldu. Burada 5. İmdad-ı Sıhhi Hastanesinde görevlendirildi ve Sakarya Muharebesi'nin ağır yaralılarının tedavisini üstlendi. 17 Kasım 1921'de Konya Askeri Hastanesi, 17 Ocak 1922'de ise Konya Hafif Yaralılar Hastanesi operatörlüğüne tayin edildi. 2 Şubat 1922'de de Antalya Menzil Hastanesinin başhekimisi ve operatörlüğü görevine getirildi. Ağustos 1923'te Antalya Türk Ocağının kurucuları arasında yer aldı. 1924'te Antalya Hilal-i Ahmer Cemiyetinin başkanı oldu. 1926'da İstiklal Madalyası ile taltif edildi (Güçlü 2004).
- 20 20. yüzyılın ilk birkaç on yılında Antalya, ilk olarak, 1898-1912 arasında Girit'ten gelen beş bine yakın göçmenin iskânına tanık oldu. Şehrin maruz kaldığı kitlesel göçler Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiş, bu dönemde Antalya'ya Selanik ve Ege Adaları'ndan çok sayıda muhacir gelmişti. Ne var ki bütün bu kitlesel göçler şehrin tanık olduğu son nüfus hareketleri olmamış; Lozan Anlaşması'nda Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Nüfus Mübadelesi Protokolü'nden sonra, 1924 ile 1933 yılları arasında, Selanik ve Ege Adalarında yaşayan yaklaşık dört bin Müslüman Antalya'ya iskân edilmişti. Bütün bu nüfus hareketleri nedeniyle Cumhuriyetin erken dönemlerinde Antalya “yerlisi olmayan bir şehir” olarak adlandırılmıştı (Dayar 2017b: 44-54).
- 21 Dr. Burhanettin kendisine yönelik bütün bu eleştirileri Antalya'nın 10 Mart tarihli nüshası aracılığıyla cevaplamış ve gazetenin muhabirinin “tenkit için esas olan müşahede ve tetkik anasını ihmal etmiş olduğunu” dile getirmiştir (Antalya, 10 Mart 1926).
- 22 İddialara göre Türkiye'deki bütün ocaklar 18 Mart Bayramı'nı takdis ederken, Antalya Türk Ocağı “naz ve istif'âli hareketler yüzünden buhran geçiren bir idareye malik olduğu için” milli bayramla alakalanmamıştı (Antalya, 21 Mart 1926).
- 23 Emin'in hasımlarından Türk Ocağı Katib-i Umumisi Ali Oğuz 19. yüzyılda Antalya'ya tayin edilen Kemahlı bir memurun oğluydu.

- Milli Mücadele yıllarında Londra Konferansı'na davet edilen Ankara Hükümeti temsilcileri (Anadolu Murahhasları) Antalya İskelesi aracılığı ile Londra'ya gitmiş, 9 Şubat 1921 tarihinde Antalya'da olan heyet Ali Oğuz'un evine misafir olmuştu (Vakit, 20 Şubat 1337).
- 24 “Türk'e Çok Çirkin Tecavüz” başlıklı bu makalenin, üslubu ve içeriği düşünüldüğünde Emin tarafından kaleme alınmış olma ihtimali yüksektir. Çünkü makalenin sonunda, “tecavüz hadisesi”nin mürettep olduğu, hadiseden bir gün önce Ali Oğuz Efendi'nin özel bir amaçla Antalya Matbaası'na geldiği belirtilmiş, “fakat misafirim bulunması hasebi ile yalnız edvar ile bizi tehdit etmiş ve dünkü hadisenin neşri halinde daha büyük bir akıbete maruz kalacağımızı alenen Hükümet Caddesi'nde beyan etmiştir” denilmiştir (Antalya, 22 Mart 1926). Bu “müessif hadise”den sonra gazetenin muhabiri Tahsin Fazıl Bey hem muallimlikten hem de muhabirlikten istifa etmiş ve bir daha geri dönmek üzere Antalya'dan ayrılmıştır (Antalya, 24 Mart 1926).
- 25 İlginç olan bu mektubun Emin'e iletilikten dört ay sonra efkâr-ı umumiyenin dikkatine sunulmasıdır. Esasında, Emin ve Dr. Burhanettin arasındaki yargılamanın devam ettiği günlerde Akdeniz ve Antalya gazeteleri şehirdeki İtalyan Hastanesinde çalışan Türk hekimlerle ilgili bir dizi makale kaleme almış, fakat bu makalelerin hiç birinde isim zikredilmemiş, üstelik Akdeniz gazetesi bu meseleye çok daha ihtiyatlı yaklaşmıştır. Ayrıca ne Antalya da ne de Akdeniz de Dr. Burhanettin'in kendisine yönelik bu ithama yanıt verip vermediğine ilişkin herhangi bir bilgi vardır.
- 26 *Yeni Türkiye* gazetesinin sadece iki nüshası günümüze ulaşabildiğinden, bu tartışma, maalesef tek taraflı olarak, *Antalya* gazetesi nüshaları aracılığıyla takip edilebilmektedir.
- 27 Bu çekişmeci cidal kültürü Antalya'da ne sadece belirli bir döneme özgü olmuş ne de bu kültür sadece Emin tarafından temsil edilmiştir. Antalya'da yerel siyasi hayatın belli başlı isimlerinin hemen hepsi benzer hasletlere sahip olmuştur. Yerel gazetelerin yayın hayatına başladığı 1920'li yıllarda ise bu cidal kültürü, Foucault'nun tabiriyle “polemikçi” bir niteliğe bürünmüştür. M. Foucault, bir polemikçinin kolay kolay sorgulamaya yanaşmayacağı önceden sahip olduğu ayrıcalıklarla mütecehhez olarak hareket ettiğini ve hasmının mahrum olduğu bir meşruiyete dayandığını söylemiştir. Bir polemikçi hemen her zaman kendisini savaşmaya ve mücadelesini meşru bir girişim kılmaya yetkili kılan haklara sahiptir. Emin'in gazetecilik serüvenine ve taraf olduğu polemiklere bakıldığında da, onun, muarızlarını, teslim oluncaya ya da ortadan kaldırıncaya

kadar mücadele edilmesi gereken birer hasım gibi tanımladığı izlenimine kapılmamak işten değildir. Bu nedenle, gazetecilik serüveni boyunca taraf olduğu her polemikte, karşı karşıya geldiği her muarızı varlığına tehdit oluşturan bir hasıma dönüştürmüş, her zaman bir kuşkunun izini sürmüş, muarızlarının suçlarının kanıtlarını toplayıp neyi ihlal ettiklerini tayin etmiş ve nihayet hüküm bildirip onları mahkûm etmiştir (Foucault 1997: 112).

28 Aslına bakılırsa Emin’in polemikçi karakteri, bir yönüyle İttihatçı hasletinin de gereğidir. Gerçekten de II. Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren polemikçilik, İttihatçı basın da etkisiyle gazete yazarlığının bir parçası olmuş, bu sebeple tartışmalar kolaylıkla “şahsiyata” dönüşebilmiştir (Koloğlu 2010: 199-205; Arabacı 2010: 126-129).

29 Abdülhamit Kırmızı’nın da ifade ettiği gibi, hayat hikayesi yazmanın tek bir yöntemi olmadığını, her biyografinin kendi kaynaklarıyla ilişkisini (kaynaklar ile tür arasındaki ilişkiyi) yeniden tanımladığını, bu sebeple tarih usulü için gerekli tüm kuralların biyografi yazımı için de geçerli olduğunu düşünüyorum. Bu makalede bu usule riayet etmeye özen gösterdim (Kırmızı 2015: 159).

Kaynaklar

Aile Arşivi

Nurettin Adıson’un Notları.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA. 30-0-10-56-378-15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA. BEO. 3502-262604.

BOA. BEO. 3568-267575.

BOA. DH. İ. UM. E-15- 47.

BOA. DH. HMS. 3-1-17.

BOA. DH. EUM. MTK. 71-9.

BOA. DH. MKT. 2844-96

BOA. DH-İ.UM. 98-1.1-47.

- BOA. DH-İ.UM. 20-6.2-74.
BOA. DH-İ.UM. 11-6, 9-41.
BOA. DH. MUİ. 63-34.
BOA. DH. SAİD. 166-375.
BOA. DH. SAİD. 128-209.
BOA. DH. SAİD. 195-222.
BOA. DH. ŞFR. 624-90.
BOA. DH. ŞFR. 624-61.
BOA. DH. ŞFR. 614-29.
BOA. DH. UMUM. 107-1.
BOA. DH. UMUM. 98-29.
BOA. HR. SYS. 2558-1.
BOA. HR. SYS. 2558-2.
BOA. ŞD. 79-44.
BOA. ŞFR. 629-57.

Kızılay Arşivi Belgeleri

- KA. B. 39-51, 26.12.1338
KA. B. 39-51, 18.12.1338
KA. B. 39-51, 03.12.1338
KA. B. 39-51, 18.12.1338.

Antalya Şer'iyye Sicilleri

- AŞS. 66/138, 178, 179, 188, 189, 193.

Gazeteler

Antalya, 27 Teşrin-i Sani 1338, 4 Haziran 1339, 7 Haziran 1339, 10 Haziran 1339, 12 Haziran 1339, 21 Haziran 1339, 26 Haziran 1339, 3 Temmuz 1339, 9 Temmuz 1339, 5 Şubat 1340, 18 Şubat 1340, 17 Kanun-ı Sani 1340, 24 Kanun-ı Sani 1340; Antalya, 27 Kanun-ı Sani 1340; Antalya, 28 Kanun-ı Sani 1340; Antalya, 30 Kanun-ı Sani 1340; Antalya, 5 Şubat 1340, 8 Eylül

1341, 7 Mart 1926. Antalya, 15 Mart 1926, 10 Mart 1926, 18 Mart 1926, 21 Mart 1926, 22 Mart 1926, 23 Mart 1926, 24 Mart 1926, 28 Mart 1926, Eylül 1926, 14 Teşrin-i Sani 1926, 21 Teşrin-i Sani 1926, 1 Haziran 1952, 1 Haziran 1957, 6 Haziran 1957, 9 Eylül 1961, 24 Haziran 1962, 26 Haziran 1962, 9 Eylül 1963, 9 Eylül 1964, 8 Eylül 1974.

Doğu, 11 Kânûn-ı Evvel 1337.

Şelale, 21 Nisan 1959.

Vakit, 20 Şubat 1337.

Yeni Sabah, 20 Mart 1941, 3 Nisan 1941, 7 Nisan 1941, 10 Nisan 1941.

Yeşil Antalya, 10 Aralık 1946, 3 Haziran 1947.

Zümrütova, 2 Haziran 1929.

Kitap ve Makaleler

Adıson, Mazlum (2010). *Antalya'nın Kara Günleri*, Haz. Evren Dayar, Antalya: Kent Müzesi Yayınları.

Aker, Şefik (2006). *57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, Haz. Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Yüksel Canbaz, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Arabacı, Caner (2010). “İttihat ve Terakki Basını”, Ed. Hakan Aydın, *II. Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset* içinde, Konya: Palet Yayınlar.

Arıkan, Zeki (1991). *Haydar Rüştü Öktem Mütareke ve İşgal Anıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bayar, Celal (1997). *Ben de Yazdım: Milli Mücadele'ye Giriş*, İstanbul: Sabah Yayınları.

Çelebi, Mevlüt (2002). *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Çoker, Fahri (1980). *Türk Parlamento Tarihi 1919-1923*, Cilt: 3, Ankara: TBMM Yayınları.

Dayar, Evren (2017a). “Antalya’da Girit Göçmenleri: Göç, İskân ve Siyaset”, *Toplumsal Tarih* 279, s. 64-73.

Dayar, Evren (2017b). “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Antalya”, *Toplumsal Tarih* 285, s.44-54.

Erten, Süleyman Fikri (2007). *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya: ATSO.

- Foucault, Michael (1997). "Polemics, Politics and Problematizations", Çev. Lydia Davis, *Essential Works of Foucault*, Volume I: Ethics içinde, The New Pres.
- Goloğlu, Mahmut (2010). *Milli Mücadele Tarihi III-1920, Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Güçlü, Muhammet (1996). "Antalya'da Mahalli Basının İlk Yirmi Yılı (1920-1940)", *Düşünceler* 9, s. 175-192.
- Güçlü, Muhammet (2004). *Dr. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya: ATSO.
- Karay, Refik Halit (2015). *Minelbab İlelmibrab*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Keyder, Çağlar (2005). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırmızı, Abdülhamit (2015). "Biyografi", Ed. Ahmet Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji* içinde, Ankara: Pegem Akademi.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2010). *Hürriyeti Beklerken II. Meşrutiyet Basını*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (2010). *Osmanlı'da Kamuoyu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Korkmaz, Sevgi (2015). "Milli Mücadele Dönemi'nde Sahil İstihbaratı ve Faaliyetleri (İtalyan İşgal Bölgesi)", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Cilt:1, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 549-602.
- Korkmaz, Sevgi (2015). *Milli Mücadele Döneminde Antalya Limanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak. Onat, Burhanettin (2000). *Bir Zamanlar Antalya*, İstanbul.
- Petricioli, Matra (1983). *L'Italia in Asia Minore: Equilibrio Mediterraneo e Ambizioni Imperialiste Alla Vigilia Della Prima Guerramondiale*, Florence.
- Powell, J. D. (1970). "Peasant Society and Clientelist Politics", *The American Political Science Review* 64, s. 411-425.
- Supplement to Commerce Report: Daily Consular and Trade Reports*, Annual Seri No: 18c, 30 September 1915.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2004). *Huzur*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tosh, John (2013). *The Pursuit of History Aims, Methods and New Directions in the Study of Modern History*, London: Routledge.
- Tunçay, Mete (1991). *Arif Oruç'un Yarını*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, Eric Jan (2010). *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.